

CAPITOLUL 1

Presupoziții și premise ale ontologiei analitice

Ontologia contemporană de factură sistematică își întemeiază analizele conceptuale și construcțiile teoretice pe două tipuri de «filtre raționale», prin care se tematizează experiența cognitivă pentru a fi convertită în proiecte de categorializare a existenței: logica filosofică și filosofia științei. La fiecare nivel al edificării structurii categoriale a lumii se întâlnește o asemenea «concordanță» cu cel puțin una dintre aceste discipline ce mediază interpretarea filosofică a experienței. În multe dintre «sintezele creatoare» ale filosofiei clasice (Aristotel, Leibniz, Kant, Bolzano) s-a realizat un acord fin al tuturor palielilor construcției teoretice: știință – filosofia științei – metafizică și/sau ontologie. Un asemenea «echilibru reflexiv» caracterizează și ontologia analitică standard, realizată exemplar în câteva programe filosofice, cum ar fi cele ale lui W. v. O. Quine, N. Goodman, D. Armstrong și D. Lewis.

Această perspectivă ontologică presupune o anumită «logică filosofică», o anumită «teorie nucleară» a logicii, ce va furniza teoria-cadru a întregii reconstrucții: logica de ordinul întâi sau teoria cuantificării. Această teorie logică – concepută de Quine ca o veritabilă teorie a categoriilor – va oferi, în primul rând, «viza ontologică fundamentală», proiectul ontologic ce va ghida întreaga desfășurare a analizelor conceptuale și ontologice; ea va da, de asemenea, principalele criterii ce vor servi la individuarea (și deci admiterea) tipurilor de entități în discursul ontologic.

Constituirea ontologiei analitice, în acord cu această logică, s-a produs într-un anume context de natură filosofică și teoretică, determinat în mod esențial de acceptarea unor supoziții fundamentale ale «tradiției humeiste» (a ideilor lui David Hume, «the great denier of necessary connections» – cum

îl numește David Lewis). Două dintre aceste supoziții își află sinteza în concepția lui David Hume asupra cauzalității. Este vorba aici de o anumită tradiție a interpretării lui Hume (inițiată, se pare, de editorul operelor lui din 1875), contestată de exegeza contemporană a filosofiei lui – Th. Capaldi, Al. Rosenbag, T. Beauchamp, G. Strawson, R. I. G. Hughes¹, tradiție care a fost și rămâne activă în construirea reprezentării standard a ontologiei analitice.

Aceste două supoziții fundamentale ale perspectivei humeiste au de-a face cu natura filosofiei însăși, pe de-o parte, și pe de altă parte cu «însăși natura lumii așa cum aceasta e experiențiată de noi» (R. Harré, Ed. Madden²). Cu greu, scriu autorii citați, «ne putem imagina supoziții mai fundamentale decât acestea două». Prima dintre ele este prezentată de Harré și Madden astfel: «Începând cu Hume s-a asumat de către filozofii tradiției humeiste că analiza filosofică a oricărui concept non-empiric trebuie să fie o explicație formală, iar toate trăsăturile reziduale ale conceptului trebuie să poată fi analizate în termenii originilor lor psihologice. Efectul acestei asumții i-a condus pe filosofi să presupună că sarcina lor constă în a oferi o analiză a conceptelor și relațiilor importante în întregime în termenii logicii formale, întrucât relațiile de necesitate sunt, în această perspectivă, în mod fundamental relații logice»³. Această perspectivă «logistică» ignora faptul că «cele mai importante concepte metaștiințifice cu care se ocupă filosofia, cum ar fi cele de cauză, lege, explicație, teorie, fapte empirice (*evidence*), necesitate naturală și altele asemănătoare, nu s-au dovedit a fi apte de a fi caracterizate adecvat în termeni pur formali», fără a acorda atenția cuvenită unui «al treilea element al economiei noastre intelectuale, și anume conținutului cunoașterii, conținut ce depășește datele (*reports*) experienței imediate». Așa cum pretind Harré și Madden, «raționalitatea științei poate fi apărată și posibilitatea lumii menținută numai luând în considerare anumite trăsături generale ale conținutului propozițiilor cauzale prin care acestea pot fi caracterizate, în ultimă instanță, ca având o necesitate conceptuală ireducibilă fie la necesitatea logică, fie la iluzia psihologică»⁴.

A doua asumție a tradiției humeiste privește lumea experienței. Se presupune că aceasta ar putea fi concepută ca un «sistem de lucruri sau un flux de evenimente» și că ea este complet determinată prin aceste concepte, fără a apela la vreo «ipoteză neîntemeiată a continuității»; ontologia științei este astfel redusă la o «lume de evenimente»⁵.

Originea acestor idei, scriu Harré și Madden, e greu de stabilit cu exactitate, e «obscură», dar sursa ei directă în filosofia modernă «derivă din

remarcile introductive ale lui Hume din *Treatise și Inquiry*, unde el trece de la o teorie asupra experienței, și anume aceea că ea constă din impresii atomare, la o concepție asupra lumii experienței ca o lume alcătuită din atomi, dar, desigur, atomii ei sunt evenimentele. Asumpția independenței evenimentelor succesive și a proprietăților coexistente este o trăsătură corelată fundamentală a perspectivei humeiste, acceptată împreună cu atomismul epistemologic în mod explicit susținut de Hume»⁶. Despre această concordanță D. Hilbert ar fi spus: «iată o minunată armonie între lume și cunoaștere!»

Independența evenimentelor de structura șirului precedent de evenimente și a proprietăților coexistente își are corespondentul într-o doctrină a «independenței predicatelor», singura constrângere la care s-ar supune predicția ar rămâne principiul logic al noncontradicției.

La constituirea perspectivei standard a ontologiei analitice au contribuit și alți factori importanți. În primul rând, logica predicatelor de ordinul întâi sau teoria cuantificării, «extrasă» de Löwenheim, Skolem și Hilbert din logica matematică modernă, care a debutat ca o logică de ordin superior (Frege, Russell), și transformată de Quine și Gödel în «the right logic», notația canonică a întregii științe. Logica «standard» a devenit instrumentul *par excellence* al analizei conceptuale și reconstrucției teoretice, conferind științei teoria ei cadru, substitutul modern al metafizicii (Quine). În filosofia științei, această logică a oferit cadrul «formalizării standard» a teoriilor, fiind un element constitutiv al programului empirist-logic de reconstrucție rațională a cunoașterii empirice.

Acceptată ca «teorie nucleară» a logicii, logica de ordinul întâi (interpretată tradițional, prin restricțiile impuse cuantificării) a introdus în ontologia analitică nu doar o «schemă» ontologică – prin care se determină «angajările ontologice ale teoriilor» –, ci și principalele criterii ale «deciziei ontice». Angajarea ontologică permisă de criteriul lui Quine («a fi înseamnă a fi valoare a unei variabile cuantificate»), în condițiile restricțiilor acestor cuantificări, era, evident, una *nominalistă*: «Din punct de vedere filosofic, logica de ordinul întâi își datorează statutul ei special, în mare măsură, faptului că ea este într-un anume sens o întreprindere nominalistă. Ea admite o cuantificare doar asupra individualilor, adică obiecte particulare sau entități care sunt tratate ca și cum ar fi particulari. Acesta este motivul pentru care această logică este numită «logică de ordinul întâi»⁷. Proiectul ontologic («angajarea ontologică») și criteriile de identitate și individualizare propuse de această logică au operat o drastică reducere a altor tipuri, moduri și niveluri

de existență. Corespondența reciprocă dintre ontologia nominalistă, structura logicii de ordinul întâi (considerată și cel mai important element al «aparaturii construcțional» al ontologiei analitice) și filosofia empirist-logică a științei – care, de exemplu, prin «explicația deductiv-nomologică a cauzalității» a «stilizat» auster, humeist, conexiunile cauzale și legea naturală – a conferit stabilitatea metateoretică a metafizicii analitice.

Teoria «nucleară» a ontologiei a devenit în felul acesta ontologia de ordinul întâi, a cărei viziune generală poate fi «focalizată» în teoria *regularității*: a universalilor, a cauzalității și a legii naturale. Ea poate fi considerată temeiul sau punctul de convergență fundațională al tuturor componentelor acestui complex teoretic integrant, reprezentat de ontologia analitică standard. Expresia «negativă» a acestei concepții o reprezintă ideea «supervenienței humeiste», numită astfel de David Lewis «în onoarea» lui David Hume; nu există vreo diferență fără o diferență în aranjarea «elementelor» (particulari, calități, tropi etc.); «orice altceva e supervenient acestora»⁸.

În cazul particular al legilor naturale, M. Tooley⁹ reconstruiește teoria regularității prin următoarele teze:

T₁. Valorile de adevăr ale enunțurilor nomologice sunt determinate de valorile de adevăr ale enunțurilor non-logice asupra particularilor.

O formulare alternativă poate fi dată în termenii «lumilor posibile».

T'₁. Nu pot exista două lumi posibile care corespund asupra tuturor faptelor nonnomologice despre particulari, dar să fie diferite în privința legilor.

În alți termeni: «o lege este doar o regularitate cosmică»¹⁰.

T₂. Valorile de adevăr ale tuturor enunțurilor singulare sunt logic determinate de valorile de adevăr ale enunțurilor ce formulează legi cauzale, împreună cu valorile de adevăr ale enunțurilor noncauzale asupra particularilor.

Semnificația ultimei teze este următoarea: «relațiile cauzale sunt superveniente legilor cauzale, împreună cu faptele noncauzale asupra particularilor»¹¹; ea exprimă exact structura teoriei Hempelene a explicației științifice, așa cum a fost aceasta fixată de modelul deductiv-nomologic (D-N); ea formulează modul empirist de a concepe natura legilor cauzale (teoria regularității), ca enunțuri generale *direct* instanțiable; numai acestea intră în relații deductive cu enunțurile despre faptele particulare. Alte teorii ale explicației «teoretice» (sau ale «explicației structurale»: M. Friedman,

J. D. Sneed, J. M. Smart, Ph. Kitcher, Ern. McMullin, R. I. G. Hughes) nu sunt «proiectabile» în asemenea modele D-N; între *explanandum* și *explanans* există o diferență de nivel ontologic și de abstracție; de aceea «explicația» implică alte tipuri de relații decât cea de subsumare deductivă sau de instanțiere, relații având un caracter esențialmente constructiv («extinderi constructive»), implicând ipoteze auxiliare, modele intermediare etc.

Corelații semnificative are ontologia de ordinul întâi și cu alte domenii ale analizei filosofice, cum ar fi logica inductivă și teoria confirmării, capitole esențiale ale teoriei empirist-logice standard a științei. De aceea, nu este întâmplător că unele probleme conceptuale de același tip pot fi întâlnite în multe ramuri ale filosofiei analitice (logica inductivă, teoria legilor naturale, interpretarea epistemologică a teoriilor științifice); problema genurilor naturale, «proiectabilitatea» predicatelor, paradoxele lui N. Goodman, condiționalii contrafactuali. Ele exprimă prezența unor supoziții tematice comune, precum și tendința reduționistă a analizei filosofice (a logicii filosofice și a ontologiei standard), nefiind altceva decât «efectele secundare» sau subprodusele logice ale proiectului reduționist, trăind astfel o «viață teoretică» secundară; lipsa lor de relevanță pentru cunoașterea și știința efectivă vine tocmai din caracterul lor artificial, de artefacte ale analizei conceptuale. Interpretarea problemei inducției ca temă ontologică (A. N. Whitehead) pare a fi un remediu drastic la un asemenea gen de analiză-surogat a cunoașterii științifice și o încercare de reorientare a filosofiei spre problemele autentice ale teoriei existenței. În lucrarea sa *Our Knowledge of the External World* (1914), B. Russell fixa un alt program filosofiei științifice, devenită, între timp, «analitică»: «Unica și singura condiție, cred eu, care este necesară pentru a asigura filosofiei în viitorul apropiat o împlinire care să întrecă tot ceea ce a fost realizat de către filosofi până acum este crearea unei școli a oamenilor cu pregătire științifică și interese filosofice, nestânjențiți de tradițiile trecutului și care să nu fie îndrumați greșit prin metodele literare ale celor care imită pe antici în toate, cu excepția meritelor lor»¹².

Toate aceste supoziții și principii explicite au condus la o abordare concordantă a problemelor logice, epistemologice și metafizice, la ontologia analitică standard, a cărei perspectivă tematică va putea fi dislocată numai de alte asemenea teorii filosofice integrate și self-coerente. Extinderile, alternativele sau nivelurile superioare ale ontologiei se vor construi pe baza unui dialog cu teoretizările științifice contemporane, cu noile tematizări epistemologice ale științei, necesitând însă și utilizarea efectivă a unor

instrumente logice și de reconstrucție metateoretică de alt gen, care să nu reprezinte doar o continuare repetitivă a operațiilor admise de logica standard sau de teoria mulțimilor. Cum vom vedea în continuare, aceasta nu este perspectiva ontologiei analitice. Ea pornește de la o viziune elementaristă asupra entităților fundamentale, iar alte genuri de complexe naturale sunt astfel construite încât să nu reprezinte decât «more of the same». Aparatul ei construcțional este astfel ales încât să nu producă o inflație ontologică cu entități ireductibile, să nu modifice prin extinderile succesive prioritatea ontologică a «entităților elementare».

CAPITOLUL 2

Stilul ontologiei analitice: argumente, explicații conceptuale, contraexemple

Ca ramură a orientării analitice, ontologia standard împrumută caracterelor specifice ale «analizei», atât pe cele «pozitive» (adeziunea la standardele de rigoare și precizie, utilizarea unor tehnici logice, cercetarea limbajului ca mediu transparent pentru a ajunge la semnificația conceptelor și operațiilor cunoașterii), dar și pe cele «negative»: interesul ei este fragmentar și particular, opus eforturilor de a edifica teorii generale; accentul pe definiții, ca modalitate de clarificare a ideilor filosofice, și nu pe teorii constructive; asocierea analizei conceptuale cu o «analiză ontologică» reductivă sau chiar eliminativă; și, nu în ultimul rând, o viziune «descriptivă», nu «revizionară» (P. Strawson) asupra intențiilor fundamentale ale ontologiei (metafizicii).

Cei trei termeni din titlul acestui capitol rezumă ideal și stilul metodologic al ontologiei standard.

În primul rând, ca și filosofia generală a științei, ontologia analitică pune accentul principal pe *argumentele* filosofice. Fie că este vorba de acceptarea unor genuri de entități în discursul despre existență, fie că este cazul justificării unor concepții asupra acestor entități, recursul la argumente este instrumentul principal al filosofiei analitice. Celelalte două componente stilistice decurg de aici: pentru formularea corectă a argumentelor este necesară analiza conceptelor implicate (sursă a distincțiilor relevante), iar testarea argumentelor apelează cel mai frecvent la invocarea sau construirea contraexemplilor. Ca procedură metodologică, această modalitate «argumentativă» nu ar putea întâmpina obiecții întemeiate. Modul în care ea este «aplicată» de către membrii «Clubului ontologilor analitici» trezește însă critici justificate. Mă voi referi în continuare la primul aspect al stilului

ontologiei standard, și anume la invocarea argumentelor *generale* în vederea susținerii sau justificării unei poziții sau idei asupra elementelor sau conexiunilor existenței. Ca și în filosofia generală a științei, unde, de exemplu, opoziția epistemologică realism-antirealism se încearcă a fi decisă prin invocarea unor argumente sau teze generale (argumentele: convergenței, corespondenței, cauzei comune, inferenței la cea mai bună explicație, respectiv teza echivalenței empirice a teoriilor și a subdeterminării empirice a teoriilor, ori ideea kuhniană a incomensurabilității paradigmatelor), și în ontologia analitică problemele de construcție sau întemeiere sunt examinate exclusiv din perspectiva unor argumente sau complexe argumentative «fundaționale».

Vom ilustra acest recurs la argumente generale sau patternuri argumentative în ontologia standard cu invocarea în diverse contexte a inferenței la cea mai bună explicație (*inference to the best explanation*). Ea este utilizată fie ca un singur argument, fie ca un subargument al unei strategii argumentative («argumente-de-tip-Davidson») în multe ramuri ale filosofiei analitice. «Inferența la cea mai bună explicație (IBE) joacă un rol *covârșitor* în multe argumente filosofice și, după adepții ei, unul esențial în raționamentele științei și ale simțului comun... În epistemologie, metafizică, filosofia științei și în alte locuri, IBE are un rol fundamental atât în explicarea teoriilor filosofice, cât și în argumentarea în favoarea lor»¹. Mulți filosofi îi acordă acestei inferențe un rol absolut, fundațional.

Astfel, în cadrul teoriei cunoașterii (pentru care se preferă în ultimii ani denumirea subreptivă *epistemology*), același pattern inferențial general este utilizat, în mod aparent paradoxal, în stabilirea, de exemplu, a unor teorii opuse ale adevărului și justificării: teoria coerenței (L. Boujour) și teoria fundaționistă (P. K. Moser, A. H. Goldman). Ca și în alte situații (utilizarea argumentului «obiectelor incongruente» al lui Kant pentru stabilirea unor teze filosofice diferite asupra spațiului), paradoxul se dizolvă prin situarea contextual-teoretică a argumentului; în cazul IBE, prin explicitarea sensului «explicației» ce intervine în utilizarea patternului argumentativ de acest tip. Acest gen de «inferență» are o tradiție eminentă («a long philosophical pedigree» – cum se exprimă Day și Kincaid), ea fiind, de exemplu, implicată în demonstrarea «teoremei» *Criticii Rațiunii Pure*, privind existența lumii exterioare, sau într-un argument asemănător al lui Russell, din *Problems of Philosophy* (1917), unde se susține că am putea cel mai bine explica seria datelor senzoriale prin apel la o lume de obiecte fizice existentă independent. Aceeași utilizare «metafizică» o

întâlnim și la A. Goldman: «apelul la obiectele fizice oferă cea mai bună explicație pentru seria aparențelor»².

În filosofia științei, IBE este argumentul cel mai important pentru teza realismului, el permițând trecerea de la datele empirice sau faptele observabile la entitățile postulate de teoriile ce oferă cea mai bună explicație a regularităților observației. În metodologia confirmării, R. Miller, de exemplu, consideră, în același stil, că o ipoteză este confirmată dacă adevărul ei este «cea mai bună explicație a datelor»³. În forma originală, propusă de G. Harman⁴, ca inferență amplificatoare validă sau ca temei al oricărei asemenea inferențe (inducție, abducția lui Peirce etc.), IBE ar putea fi considerat candidatul modern pentru rolul «inferenței care a făcut posibilă știința» (Ernan McMullin), adică al aceluși tip de procedeu inferențial-rațional care ar distinge știința empirică modernă de știința deductivă matematică (sau de modelul categorico-deductiv al științei aristotelice).

Inferența la cea mai bună explicație, din cauza utilizării ei «fundamentale», a fost ridicată la rangul de modalitate generală de justificare filosofică (de pattern argumentativ metafilosofic), ea definind «baza generală a oricărei argumentări filosofice»⁵. Astfel, H. N. Castañeda afirmă simplu: «Singura critică validă» a sistemelor filosofice este «modul în care ele explică (*illuminate*) datele»⁶.

În ontologia analitică IBE apare fie ca argument individual pentru introducerea unor genuri de entități în discursul teoretic, fie ca un subargument al unui procedeu argumentativ (argumentul indispensabilității sau argumentele-de-tip-Davidson) de justificare a unor extinderi sau alternative ontologice. D. Armstrong, în *Universals and Scientific Realism* (1978), justifică introducerea universalilor, pe lângă rolul lor în rezolvarea unor probleme-cheie ale ontologiei tradiționale, și prin invocarea IBE. Același procedeu este apoi iterat în cazul legilor naturale în *What's a Law of Nature* (1983) și al întemeierii raționale a inducției («What Makes Induction Rational?», *Dialogue*, 1991); el a fost urmat în această multiplă utilizare a IBE pentru necesitatea naturală de John Foster («Induction, Explanation and Natural Necessity», *Proceedings of the Aristotelian Society*, 1983). David Lewis argumentează pentru lumile posibile într-un mod analog cu cei care susțin «paradisul cantorian» în matematică: «De ce credem în pluralitatea lumilor? Deoarece ipoteza este solidă, și acesta este un motiv pentru a considera că ea este adevărată...; asemenea entități se justifică prin beneficiile pe care le aduc pentru unificarea teoretică și economie»⁷.

Cuprins

PREFAȚĂ	5
SECȚIUNEA I	9
CAPITOLUL 1. <i>Presupoziții și premise ale ontologiei analitice</i>	11
CAPITOLUL 2. <i>Stilul ontologiei analitice: argumente, explicații conceptuale, contraexemple</i>	17
CAPITOLUL 3. <i>«Drumul către existență»: modalități de introducere a entităților în ontologia standard</i>	42
CAPITOLUL 4. <i>Aparatul construcțional al concepției standard și «inocența» lui ontologică</i>	65
CAPITOLUL 5. <i>Reducția ontologică; tehnici și programe de reconstrucție a «dependenței ontice»</i>	94
CAPITOLUL 6. <i>Logică și existență; programul ontologic al lui W.v.O. Quine</i>	115
CAPITOLUL 7. <i>Elementele existenței</i>	155
SECȚIUNEA II	171
CAPITOLUL 8. <i>«Structura propozițională» a existenței: evenimente, stări de lucruri, «propoziții»</i>	173
CAPITOLUL 9. <i>Ontologia dispozițională: puteri cauzale, naturi, capacități</i>	192
CAPITOLUL 10. <i>Ontologia structural-modală: genuri și legi naturale, modalitățile ființei, structuri generative</i>	218
NOTE	241